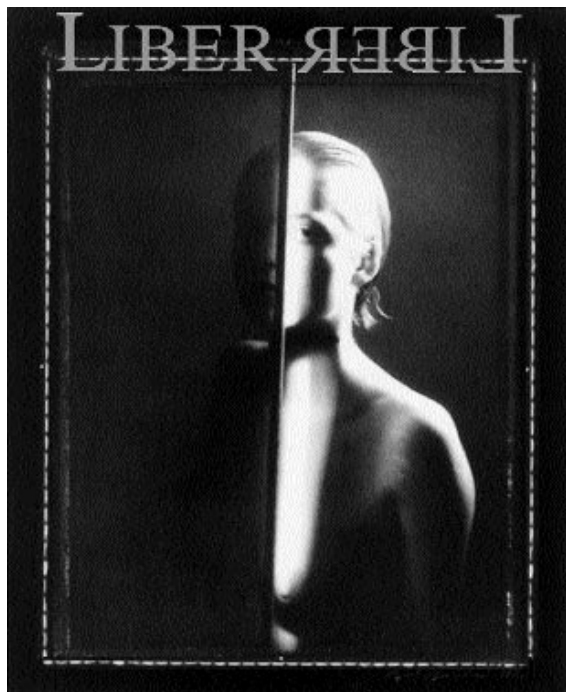

ΟΙ ΔΙΑΝΟΟΥΜΕΝΟΙ ΣΤΗ ΓΕΡΜΑΝΙΑ ΤΗΝ ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΑ ΓΟΥΛΙΕΛΜΟΥ¹

Joseph Jurt*

Gangolf Hübinger & Wolfgang J. Mommsen (επιμ.), *Intellektuelle im Deutschen Kaiserreich*, Fischer, Φρανκφούρτη, 1993, 246 σελ.

Το έργο του Dietz Bering *Die Intellektuellen. Geschichte eines Schimpfwortes* (Οι διανοούμενοι. Ιστορία μιας υβριστικής λέξης, Στουτγάρδη, 1977) επιβλήθηκε ως κανόνας στο χώρο της ιστορίας των διανοουμένων της Γερμανίας. Ο συγγραφέας του αποδεικνύει μέσω μιας πληθώρας αναφορών ότι στη Γερμανία ο όρος του διανοουμένου συχνά χρησιμοποιήθηκε ως ύβρις· ακόμη και οι συγγραφείς ή οι στοχαστές που αποδέχονταν την ενεργητική διάσταση του κοινωνικού τους ρόλου, όπως ο Heinrich Mann, ο Döblin ή ο Ernst Troeltsch, δίσταζαν να χρησιμοποιήσουν τον όρο του διανοουμένου για να του προσδώσουν ένα θετικό περιεχόμενο. Οι λέξεις στις οποίες προσέφευγε κανείς περισσότερο ήταν οι εξής: Geist [πνεύμα], geistiger Mensch [πνευματικός άνθρωπος] ή απλώς die Geistigen [οι άνθρωποι του πνεύματος]. Στην περίφημη μελέτη «Heinrich Heine und die Rolle der Intellektuellen in Deutschland»² (περιοδικό *Merkur*, Ιούνιος 1986), ο Jürgen Habermas αναφέρεται επίσης στην ιστορία του όρου, για να μνημονεύσει το πρότυπο του Heine που συνδέει την ιδέα

της αυτονομίας της ποίησης με την ιδέα μιας πολιτικά στρατευμένης στάσης· το πρότυπο αυτό δεν βρήκε υποστηρικτές στη Γερμανία. Ο Habermas παραθέτει επίσης ως παραδείγματα τόσο τους απολιτικούς Thomas Mann και Curtius, που διαχωρίζουν ριζικά τη σφαίρα του πνεύματος από τη σφαίρα της εξουσίας, όσο και τους υποστηρικτές του επαγγελματισμού στην πολιτική, όπως ο νεαρός Heuss ή ο Max Weber, ο οποίος –κατά τον Habermas– αντιπαράθετεί τους διανοούμενους που χαρακτηρίζονται από μια στείρα ανησυχία και προσβλέπουν στην ηθική της πεποίθησης και τους επαγγελματίες πολιτικούς που έχουν την αίσθηση της πραγματικότητας και της ευθύνης.

Σε έναν τόμο που δημοσιεύτηκε πιο πρόσφατα και περιλαμβάνει μελέτες νέων ιστορικών σχετικά με τους διανοούμενους στη Γερμανία την εποχή του αυτοκράτορα Γουλιέλμου, οι θέσεις του Bering και του Habermas δεν αναιρούνται, αλλά πάντως η χροιά τους με-

ταβάλλεται αισθητά. Κατά τον Gangolf Hübinger, επιμελητή του συλλογικού τόμου, δεν μπορούμε να περιοριστούμε στην αποκλειστική ιστορία του όρου «διανοούμενος», αλλά θα πρέπει μάλλον να εξετάσουμε την πραγματική δραστηριότητα της νέας κοινωνικής ομάδας που ως τώρα έχει παραμεληθεί από τους ιστορικούς. Στη νέα περίοδο που χαρακτηρίζεται από τον πλουραλισμό των αξιών –τον οποίο άλλωστε έχει αναλύσει πολύ καλά ο Georg Simmel– οι διανοούμενοι συνέβαλαν στη διαμόρφωση μιας διηνεκούς σκέψης όσον αφορά τις αμφιθυμίες της μαζικής κοινωνίας· η σκέψη αυτή έχει διατυπωθεί τόσο στα κείμενα μιας νέας γενιάς των κοινωνικών επιστημών όσο και στη μαχητική δημοσιογραφία των μεγαλουπόλεων. Οι διανοούμενοι (1911), το μυθιστόρημα της Grete Meisel-Hess –συγγραφέως τσεχο-αυστριακής καταγωγής που αγωνίστηκε για τα δικαιώματα των γυναικών– αποτελεί μαρτυρία για το δράμα αυτής της νέας κοινωνικής ομάδας.

Πάντως, η εισαγωγή του όρου Intellektuelle στις γερμανικές συζητήσεις έγινε τρία χρόνια μετά την «υπόθεση Ντρέμφους». Το «Κατηγορώ» του Ζολά αφύπνισε το ενδιαφέρον του σοσιαλδημοκρατικού Τύπου, ο οποίος θα στιγματίσει περισσότερο τον милитарισμό από τον αντισημιτισμό, εκτιμώντας ταυτόχρονα ότι οι διανοούμενοι στρατεύονταν μάλλον υπέρ της αστικής τάξης παρά υπέρ των δικαιωμάτων του ανθρώπου· μόνον ακολουθώντας το παράδειγμα του Jaugès θα παύσουν να θεωρούν ότι η «υπόθεση Ντρέμφους» είναι εσωτερική υπόθεση της αστικής τάξης. Με αφορμή τον αγώνα υπέρ του Ντρέμφους, ο αριστερός φιλελεύθερος Τύπος εξυμνούσε την ύπαρξη μιας μακρόχρονης γαλλικής κριτικής παράδοσης που έλειπε στη Γερμανία. Η *Deutsche Rundschau*, που εξέφραζε έναν μετριοπαθή φιλελευθερισμό,

θεωρούσε ότι το κίνημα των διανοουμένων είναι η απόδειξη της ύπαρξης μιας γενναϊόδορης Γαλλίας την οποία έθετε σε αντιπαράθεση προς την παρακμή της γειτονικής της χώρας. Ο Gerd Krumeich φρονεί ότι ο αγώνας των γάλλων διανοουμένων υπέρ της Δημοκρατίας είχε ενδυναμώσει την πεποίθησή τους ότι η Δημοκρατία είναι μια βιώσιμη πολιτική δομή – θέση που αντιδιαστέλλεται προς τη στάση των πολιτικών που περιορίζονταν στη στερεότυπη αντίληψη μιας θεσμικά «αδύναμης» Γαλλίας.

Ο Max Weber και ο διανοούμενος

Ο Hübinger επισημαίνει ότι η σκέψη για το ρόλο των διανοουμένων εμφανίζεται με την έναρξη του αιώνα. Το 1901 ο Karl Kautsky θεωρούσε ότι οι διανοούμενοι που βρισκόταν μέσα στο σοσιαλδημοκρατικό κόμμα δεν ήταν πολιτικοί αντιπρόσωποι αλλά διαμεσολαβητές ενός οικουμενικού κοινωνικού οράματος. Ο Georg

Simmel έβλεπε –θετικά– τον διανοούμενο ως εκπρόσωπο της σύγχρονης ζωής των μεγαλουπόλεων, του οποίου ο προσδιορισμός ήταν να ελέγξει με ορθολογικό τρόπο την εντατικοποίηση της καθημερινής ζωής. Την ιστορική και συστηματική ανάλυση του ρόλου των διανοουμένων στην κοινωνία την οφείλουμε κυρίως στον Max Weber, στον οποίο άλλωστε είναι αφιερωμένες πολλές μελέτες του εν λόγω τόμου. Κατά τον Wolfgang J. Mommsen, ο Max Weber αξίζει τον τίτλο του κριτικού διανοούμενου τόσο ως πολίτης όσο και ως επιστήμονας. Ο Mommsen δίνει έμφαση στις σχέσεις του Weber με τον ερευνητή Robert Michels, ο οποίος δεν μπόρεσε να σταδιοδρομήσει στο Πανεπιστήμιο επειδή ανήκε στο σοσιαλδημοκρατικό κόμμα· το γεγονός αυτό ώθησε τον Weber να καταγγείλει τα πολιτικά μέτρα που περιόριζαν την ακαδημαϊκή ελευθερία στη Γερμανία κατά την περίοδο της αυτοκρατορίας του Γουλιέλμου. Ο Weber αντιπαράκειται κυρίως στις ανορθολογικές τάσεις που ισχυροποιούνται όλο και περισσότερο στους κόλπους της φοιτητικής νεολαίας κατά τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο. Μολονότι έβλεπε επίσης τις ατέλειες της διαδικασίας του εξορθολογισμού και της ανάπτυξης της γραφειοκρατίας, ήταν πολέμιος της επιστροφής σε μια πρότερη κατάσταση μέσω της δημιουργίας νέων μύθων. Καθώς ήταν πεπεισμένος ότι η ορθολογικότητα αποτελεί τον ανυπέροχο οριζοντα της σύγχρονης εποχής, αγωνίστηκε εναντίον της λατρείας του ανορθολογισμού και του εθνικιστικού μύθου, κυρίως με τη διάλεξη του «Η επιστήμη ως επάγγελμα» (1917). Κατά τον Mommsen, ο Weber ξεχώριζε από την πλειονότητα των διανοουμένων της εποχής του, οι οποίοι, όπως ο Oswald Spengler, κατέφευγαν σε μια ριζοσπαστική κριτική του πολιτισμού. Ο Weber είχε μάλλον την άποψη ότι τους κινδύνους της νεωτερικότητας θα πρέπει να τους αποκρούσουμε με τα όπλα της ίδιας της νεωτερικότητας δημιουργώντας ή υπερασπίζοντας χώρους ελευθερίας.

Ο Gangolf Hübinger εξετάζει την αντίθεση που διατύπωσε ο Max Weber μεταξύ του Journalist [δημοσιογράφος] και του Literat [άνθρωπος των γραμμάτων], η οποία μπορεί όντως να προκαλέσει σύγχυση. Για τον Weber ο (υποτιμητικός) όρος Literat ήταν μια έννοια ιδεοτυπική· με αυτόν τον όρο χαρακτηριζόταν όλους εκείνους που δεν εμπνέονταν καθόλου από την ηθική της ευθύνης, που είχαν απομακρυνθεί από το πρότυπο της ορθολογικότητας στην πολιτική, καταδικάζοντας κατ' αυτόν τον τρόπο τις ουτοπικές τελεολογίες των επαναστατών και την φυγή από την πολιτική –την τόσο προσφιλή στην κριτική του πολιτισμού–, τον αντιορθολογισμό της φιλοσοφίας της ζωής και τον αισθητισμό των ελιτιστικών κοινοτήτων, επί παραδείγματι του κύκλου του Stefan George. Κυρίως έπαιρνε

τις αποστάσεις του από τις «ιδέες του 1914», εφόσον αυτό το έτος είχε επισφραγίσει την ήττα των ιδανικών της Γαλλικής Επανάστασης, τα οποία εφεξής είχαν αντικαταστήσει οι ιδέες του 1914 που προσοδίαζαν στο «γερμανικό» πνεύμα: το καθήκον, η τάξη, η δικαιοσύνη. Η εχθρότητα που έτρεφε ο Weber για την ηθική της πεποίθησης δεν είχε επ' ουδενί στο στόχαστρό της τους «διανοούμενους», ούτε εκείνους που υπερασπιζόνταν μια πολιτική ηθική όπως τον Τολστόι, τον Ντοστογιέφσκι ή τον Heine, αλλά μόνο τον ανεύθυνο αντιορθολογισμό.

Kulturkritik, αντιδιανοουμενισμός και αντισημιτισμός

Οι «ιδέες του 1914» μαρτυρούσαν ότι η ελίτ της αστικής τάξης έγινε απολιτική, εφόσον είχε αποσυρθεί σε μια γενική «κριτική του πολιτισμού» («Kulturkritik»), φαινόμενο που το διαπιστώνει κανείς και στην περίπτωση του Sombart, η οποία παρουσιάζεται από τον

Friedrich Lenger στον συλλογικό τόμο του Hübinger. Η κριτική του πολιτισμού του Sombart συνδέει την εχθρότητα απέναντι στην πολιτική με την εναντίωση προς τον καπιταλισμό, τη σύγχρονη τεχνική, την πολεοδομία, εν ολίγοις με τον αμερικανισμό, και διακηρύσσει την επιστροφή στις πολιτισμικές αξίες του παρελθόντος. Παρ' όλα αυτά, ο Hübinger φρονεί ότι δεν πρέπει να λησμονήσουμε, εξαιτίας της Kulturkritik, ότι στη Γερμανία υπήρχε μια μαχητική συζήτηση για τον κοινωνικό ρόλο των διανοουμένων που δεν διέφερε ουσιαστικά από την αντίστοιχη συζήτηση που διεξαγόταν στη Γαλλία. Αν στη Γερμανία στηρίζονταν περισσότερο στο ιδεώδες της συνταγματικής μοναρχίας και σε έναν νεοουμανισμό προτεσταντικής προέλευσης –και όχι στην κοσμική ηθική όπως συνέβαινε στη Γαλλία–, η κριτική διαμάχη διε-

ξήχθη κυρίως από τους πανεπιστημιακούς και λιγότερο από τους συγγραφείς, γεγονός που ενδεχομένως εξηγεί τις μάλλον αρνητικές συνδηλώσεις του όρου Literat. Υπήρχαν όμως και όμοια φαινόμενα, όπως ο «συναγερμός των διανοουμένων» που τον πρότεινε το 1900 το περιοδικό *Die Kritik* [Η κριτική] και τον εμπνεύστηκε προφανώς από το γαλλικό παράδειγμα· ανάλογη μαρτυρία είναι η συγκρότηση του *Goethe-Bund* [Σύνδεσμος Γκαίτε] το 1900 στη Βαϊμάρη, ο οποίος ήταν αποφασισμένος να αντιτίθεται σε όλες τις επιθέσεις εναντίον της ελευθερίας και διεξήγαγε έναν αποτελεσματικό αγώνα εναντίον οποιασδήποτε προσπάθειας που απέβλεπε στην παλινόρθωση της λογοκρισίας. Η μορφομένη ελίτ των συντηρητικών είδε με αρνητικό βλέμμα τη στάση των διανοουμένων, ενώ οι φιλελεύθεροι τη σχολίασαν ελάχιστα· από την άλλη μεριά, την αναγνώρισαν θετικά στους κύκλους των σοσιαλιστών, στους κόλπους του κινήματος για τη χειραφέτηση των γυναικών και στη

μορφωμένη εβραϊκή αστική τάξη. Αποφασισμένοι να υπερασπιστούν τις κλασικές αξίες της Aufklärung [Διαφωτισμός] και του ιδεαλισμού –που τις απειλούσε η άνοδος του εθνικισμού στη Γερμανία– ήσαν κυρίως οι εβραίοι διανοούμενοι. Λόγω του γεγονότος ότι η πρόσβαση στο Πανεπιστήμιο ήταν απαγορευμένη στους Εβραίους –στη Γερμανία του 1909 οι καθηγητές εβραϊκής καταγωγής δεν ξεπερνούσαν το 3%– και οι Εβραίοι ήσαν παρόντες κυρίως στα ελευθέρια επαγγέλματα της διανοήσης, ειδικά στον Τύπο, ο αντισημιτισμός συχνά εκδηλωνόταν με τη μορφή του αντιδιανοουμενισμού. Οι μελέτες του παρόντος τόμου δεν αρκούνται στο να διαφωτίσουν μόνο την κατάσταση της Γερμανίας την εποχή του Γουλιέλμου, αλλά αναλύουν επίσης το ρόλο του μύθου της Βιέννης, τις διαμάχες των διανοουμένων της Βουδαπέστης –αρκεί να σκεφτεί κανείς τον Mannheim και τον Λούκατς–, οι οποίοι θα παίξουν στη Γερμανία ένα ρόλο διόλου ευκαταφρόνητο. Τέλος, κάποιες άλλες μελέτες πραγματεύονται το ρόλο που έπαιξαν Ρώσοι και Ιάπωνες διανοούμενοι στη Γερμανία στις αρχές του αιώνα.

Έτσι, χάρη στις μελέτες συγκεκριμένων και εξαιρετικά τεκμηριωμένων περιπτώσεων, το συλλογικό αυτό έργο ρίχνει ένα νέο φως στην ιστορία των διανοουμένων στη Γερμανία της εποχής του Γουλιέλμου, η οποία στην πραγματικότητα δεν ήταν καθόλου ομοιογενής.

Μετάφραση από τα γαλλικά
Βαγγέλης Μπιτσώρης
 Γαλλικό Ινστιτούτο Αθηνών
 Κέντρο Λογοτεχνικής Μετάφρασης

*Ο Joseph Jurt είναι καθηγητής ρομανικής λογοτεχνίας στο Πανεπιστήμιο του Φράμπουργκ στη Γερμανία.

Σημειώσεις

1. Επιθεώρηση *Liber*, τ. 26, Μάρτιος 1996.
2. «Ο Heinrich Heine και ο ρόλος των διανοουμένων στη Γερμανία». (Σ.τ.μ.)

GERMANIA

Γλωσσάρι

Akademiker: Κατά τον 18ο και τον 19ο αι. μέλος μιας Ακαδημίας (πανεπιστημίου), στη συνέχεια φοιτητής, κατόπιν παλαιός φοιτητής· μετά τις απαρχές του 20ού αι., ο όρος χρησιμοποιείται μόνο για την ακαδημαϊκή (πανεπιστημιακή) μόρφωση. Όρος αξιολογικός, που συνεπάγεται μια κάποια ελιτίστικη αξίωση.

Eierkopf: από τον αγγλικό όρο egghead, επί μακρόν ήταν απλή βρισιά. Μετά τη δεκαετία του '60, υποδηλώνει και τον διανοούμενο. Μάλλον σπάνια λέξη.

Fachidiot: βρισιά που δηλώνει τον ειδικευμένο σε μια επιστήμη που αγνοεί κάθε τι γενικότερα. Όρος που χρησιμοποιείται συχνά μετά το '68 από τους φοιτητές για να δηλώσει τους ειδικευμένους καθηγητές.

Gebildeter: ο καλλιεργημένος άνθρωπος, που προέρχεται από μια λέξη κλειδί της γερμανικής πνευματικής σφαίρας: *Bildung*, ηθική και πνευματική συγκρότηση μέσω της επιστήμης, που αποκλείει τόσο το πεδίο του πολιτισμού όσο και την επαγγελματική βλέψη, άποψη που βασίζεται στο γερμανικό ιδεαλισμό, πηγή έμπνευσης της ιδέας του χουμπολτιανού πανεπιστημίου (βλ. σχετικά Aleida Assmann, *Arbeit am nationalen Gedächtnis. Eine kurze Geschichte der deutschen Bildungsidee*, Francfort-sur-le-Main, Campus, 1993, και Georg Bollenbeck, *Bildung und Kultur. Glanz und Elend eines deutschen Bildungsmusters*, Francfort-sur-le-Main, Insel, 1994).

Geist, Die welt des Geistes, Die Geistigen: με αυτούς τους όρους αυτοπροσδιορίζονταν η πνευματική ελίτ. Με την αναφορά στην μεταφυσική βαθύτητα του Geist ήθελαν να διαφοροποιηθούν από το υπερβολικά αναλυτικό γαλλικό πνεύμα· ο όρος *Geist* χωρίζει ξεκάθαρα τον διανοητικό και πνευματικό κόσμο από τον υλικό και πολιτικό κόσμο.

Geistesadel: αριστοκρατία του πνεύματος. Επαινετική ονομασία, η οποία απορρέει από το γεγονός ότι η πανεπιστημιακή σπουδή επέτρεπε μια κοι-

